

Geografski vidik kriznih območij

IZVLEČEK

Prispevek izpostavlja geografski vidik preučevanja kriznih območij, podaja temeljne pojme kriznih območij v svetu, njihovega nastanka, razvojnih faz in predvsem družbenih in prostorskih posledic. Krizna območja se pogosto obnavljajo in predstavljajo relativno trajna geopolitično nevralgična območja. To so presečišča številnih interesov, čeprav so po svoji strukturi predvsem svetovna periferija.

Ključne besede:

politična geografija, krizna območja, mednarodni odnosi.

ABSTRACT

Geographic Aspect of Crisis Areas

The research underlines the geographic aspect of crisis areas, deals with the term of crisis areas, their genesis, characteristic development stages and particularly the spatial and social consequences. Crisis areas mostly regenerate their conflict potential and are relatively constant geopolitical neuralgic areas. They are the crossroads of many interests, even though they form the world periphery by their structure.

Key words:

geography, crisis areas, international relations.

Avtor besedila:

JERNEJ ZUPANČIČ, dr. geog.,
Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana,
Slovenija
E-pošta: jernej.zupancic@guest.arnes.si

Avtorica fotografij:

IRENA MRAK

COBISS I.04 strokovni članek

Vojne in spopadi so večni neprijetni spremljevalec razvoja človeške družbe. V vsej zgodovini so bile značilne družbenih in političnih pretresov. V "klasični" geografiji niso imele prostora, čeprav so jih "morale" omenjati predvsem regionalne geografije sveta. Območja, prizadeta zaradi vojn, spopadov in drugih pretežno družbeno povzročenih kriznih situacij, so bila nekako "v senci".

*Pet let ali pet dni,
vsaka vojna je predolga.*

Sonja Porle (Črni angel, varuh moj)

Z njihovimi vzroki, potekom in posledicami se geografija ni ukvarjala, temveč jih je prepuščala zgodovinskim, sociološkim in politološkim razpravam. Tako smo tudi geografi krizna območja poznali predvsem kot trenutni "politični" problem. Bila so bele lise sodobnega sveta, ki niso bila deležna sistematičnega geografskega preučevanja. Kriznim območjem sta se posvečali edino dve veji geografije: vojaška in politična. Posebnosti družbenega in zgodovinskega razvoja pa v Sloveniji (kakor tudi v večini evropskih držav) niso dajale primernih okvirov za razvoj omenjenih geografskih vej.

Ko krizna območja postanejo svetovni problem

Buren razvoj medetničnih odnosov na Balkanskem polotoku je Evropo razrešil iluzij, da se krizna območja nahajajo daleč stran v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki. Po zaslugi globalizacije gospodarskih, kulturnih in političnih odnosov ter oblikovanja informacijske družbe so se vesti o mednarodnih konfliktih hitro razširile po svetu. Zaradi tega in tudi zaradi vse tesnejše globalne soodvisnosti imajo krizna žarišča po svetu vsaj posreden vpliv tako rekoč na vsem planetu. S tem so prej zgolj lokalni spopadi pridobili neke vrste globalne razsežnosti; ne moremo jih (več) preprosto ignorirati.

Drugi sklop razlogov leži v spremenjeni geopolitični konfiguraciji sveta po koncu hladne vojne. Vztrajno iskanje novega svetovnega političnega reda spremljajo na eni strani obsežni povezovalni – integracijski procesi (EU je v tej luči samo ena od mnogih regionalno zasnovanih povezav), na drugi pa vse več obsežnih spopadov in vojn, ki oblikujejo vedno nova krizna žarišča. Ne le, da o kriznih območjih zvemo hitreje, temveč jih je tudi dejansko čedalje več. Mednarodni konflikti in posledično tudi krizna območja so torej rastoč svetovni družbeni, politični, gospodarski, kulturni in etični problem.

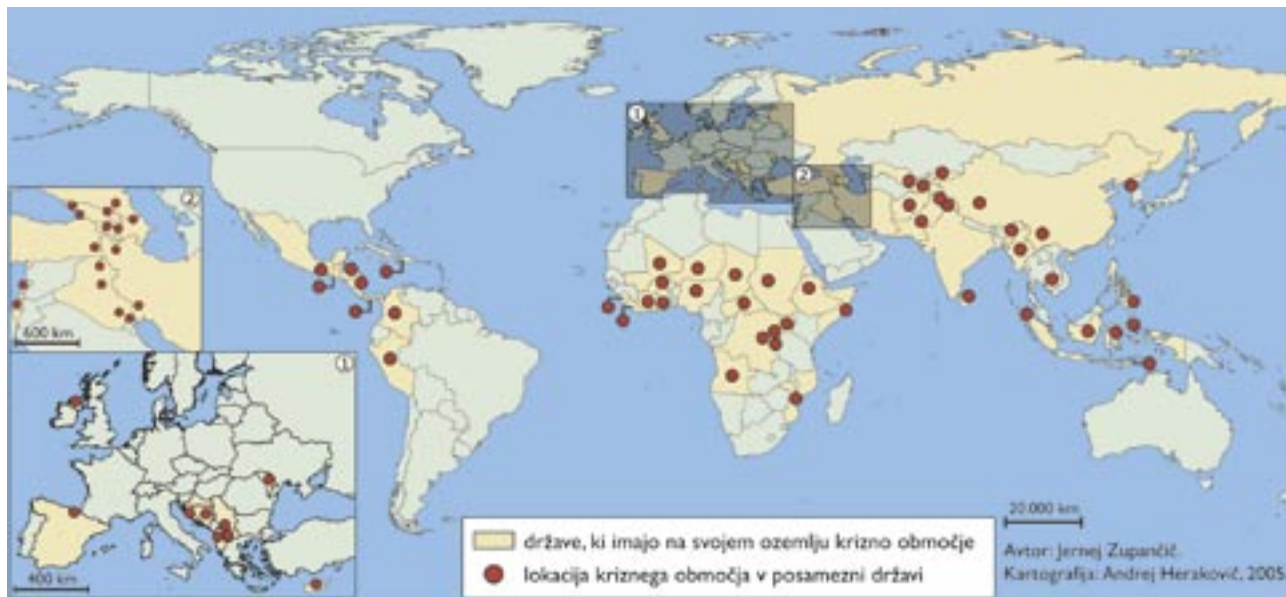
Krizna območja so tisti predeli zemeljskega površja, ki so predvsem zaradi družbenih dejavnikov doživeli naglo poslabšanje gospodarskega stanja, dramatične spremembe starostne, spolne, narodne sestave in razporeditve prebivalstva, zaostritev odnosov med različnimi skupinami prebivalstva ter konflikte, izolacijo gospodarskih in kulturnih tokov ter odnosov ipd. Krizna območja so dejansko, nekatera pa tudi pravno izločena iz svetovnih tokov (različne oblike sankcij). Veliko kriznih območij preide pod mednarodni nadzor mirovnih sil ali tudi mirovnih vojaških operacij. Krizna območja so torej na različne načine odvisna ozemlja: vojaško-varnostno (mirovne operacije in vzdrževanje miru), gospodarsko (prejemniki pomoči humanitarnih organizacij in misij) in politično (tuj nadzor nad razvojem odnosov med različnimi skupinami prebivalstva; 11).

Pregled po kriznih žariščih sveta kaže v poprečju na večdesetletno trajanje konfliktov in njihovih posledic. Krizna območja so svetovna periferija, toda hkrati stičišče globalnih sil, strategij in interesov z zelo daljnosežnimi učinki po skoraj vsem svetu.

... Evropa

V današnjem času zavzemajo krizna območja v svetovnem merilu obsežne površine; celo v Evropi se razprostirajo na površini vsaj poprečno velike evropske države. Bosna in Hercegovina, deli južne Srbije s Kosovom, zahodna Makedonija, deli Moldavije in Albanije, predeli na Ci prui, ne nazadnje pa tudi Severna Irska, baskovske province v Španiji in tudi območja nekdanjih srbskih "krajinj" na Hrvaškem kažejo značilne lastnosti kriznih in konfliktnih območij (17). Razlike med njimi so sicer zelo velike, kar samo poudarja njihovo individualnost.

Krizna območja so v kratkem času doživela nagle fiziognomske, strukturne in funkcijske spremembe z izrazito splošno tendenco poslabšanja. Ni jih težko prepoznati, saj imajo krizna območja vrsto lastnosti, po katerih se ločijo od ostalih ozemelj. Nanje navadno opozarjajo posledice spopadov (ruševine v naseljih, na prometnicah, druge sledi bojev), kaotično pravno stanje, anarhija v delovanju javnih ustanov (ali sploh njihova odsotnost), prevlada črnega trga in različnih nelegalnih gospodarskih operacij, odsotnost investicij, beg kapitala in različnih gospodarskih dejavnosti, zelo nizka raven osebne in kolektivne varnosti, pogosto uporabljene oblike represije, prisotnost različnih paravojaških skupin, naglo povečana smrtnost in zmanjšana rodnost, množične selitve, pojav beguncev, odsotnost ali močna redukcija delovanja izobraževalnega sistema ter zdravstvenega in socialnega varstva. Način življenja je radikalno spremenjen: prebivalstvo se prilagaja trenutnim možnostim preživetja. Načrtovanja je malo ali skoraj nič, zato je tudi prostorski razvoj pretežno stihijski. Številnih storitvenih dejavnosti (posebej zavarovalništva in bančništva) praktično ni.

Slika 1: Razširjenost kriznih območij po svetu.

... Azija

Glavnina kriznih območij se nahaja v državah t. im. "tretjega sveta" (15): v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki. Najobsežnejše in praktično sklenjeno krizno območje obsega pas od Palestine do vzhodne Azije in zajema najstarejša, najbolj zapletena ter gospodarsko, politično in ideološko najbolj kompleksna območja, za katera je izraz "vozlišča sveta" (7) še kako ustrezen. Njegovo izhodišče je v Palestini, kjer se srečujeta in spopadata gospodarsko uspešna židovska država s sosednjimi mnogo revnejšimi arabskimi območji in je obenem stičišče treh monoteističnih religij: židovske, krščanske in islamske (16, 19). Nadaljuje se v multikulturnem okolju Libanona in preko sirskega ozemlja na danes najbolj razvpito krizno območje Iraka (5) in Perzijskega zaliva (1). Severni krak seže v vzhodno Turčijo in predele, naseljene s kurdskim prebivalstvom. Tam se še vedno odvijajo občasni spopadi s kurdskim gverilskim gibanjem. Poselitveno območje Kurdiv sega do Kavkaza, ki je drugo veliko vozlišče kultur, ideologij in strateških interesov ter eno najstarejših kriznih žarišč. Izredno pestro etnično in versko sestavo prebivalstva so dodatno zapletle sovjetske oblasti (8, 9, 13) z oblikovanjem različnih političnih enot onstran Kaspijskega morja in Irana (ki spričo posebnosti svojega razvoja zadnjih trideset let zasluži oznako kriznega območja), z arabskimi, azerbajdžanskimi, kurdske, hazarskimi in drugimi etničnimi elementi pa neposredno posega vanje. Afganistan se z neprekinjenimi vojnami in notranjimi

spopadi sooča že več kot tri desetletja (6). Navezuje se na Pakistan na vzhodu, ki je v svojem severnem delu – Kašmirju – soočen s prav tako desetletja trajajočimi konflikti. Prostorsko se razteza v severozahodno Indijo. Vzhodno od Afganistana se čedalje bolj pogloblja kriza v nekdanjih republikah sovjetske osrednje Azije, še posebej v Tadžikistanu in Kirgizistanu (14) in še dalje proti Bajkalskemu jezeru.

Ostala krizna območja v Aziji so razporejena bolj točkasto. Predeli v Asamu (Indija) in na severnem Cejlonu sodijo med razmeroma dolgotrajna krizna žarišča. Mjanmar (nekdanja Burma) sodi med krizna območja zaradi radikalnega totalitarnega režima, ki je povzročil hudo revščino. Kambodža si še ni opomogla od državljanskih vojn. V Indoneziji je nedavni potres in nato cunami le še poglobil krizo na severozahodu Sumatre (Aceh). Preteresi so značilni tudi za Borneo (Dajak) ter za Celebes in sosednje Moluke. Blizu je območje najjužnejšega filipinskega otoka (Mindanao) z radikalno muslimansko gverilo. Timor je na drugem koncu velikega južnoazijskega otočja pred nekaj leti pričel sanirati dolgotrajno krizo. Poseben primer je vsekakor Severna Koreja, prizadeta zaradi totalitarnega komunističnega režima, ki pa obenem nakazuje, da bo postala svetovno izredno odmevno krizno žarišče (18). Poseben primer je gotovo tudi Tibet in ne dosti manj težavno, čeprav mnogo manj znano (tudi v pokrajini Uighur na Kitajskem) zatiranje manjšin - pravzaprav celih narodov - s strani kitajske državne politike.

... Afrika

Afriški kontinent ima zaradi svojega novejšega zgodovinskega razvoja kar nekaj posebnosti, zaradi katerih sedaj predstavlja najobsežnejše, toda še zdaleč ne najbolj odmevno in poznano območje sicer različnih kriznih žarišč. Kolonialna razdelitev je pustila meje, ki so potem postale državne oziroma mednarodne meje. Na razporeditev ljudstev, jezikov in kultur se niso ozirale. Družbeni razvoj afriških ljudstev s poudarjeno modernizacijo je v drugi polovici 20. stoletja vendarle privedel do sorodnih procesov, kot jih je Evropa preživela dobro stoletje poprej: iz ljudstev so se pričeli oblikovati narodi (12, 20). Številna medplemenska tradicionalna nasprotja so večje izrabljale kolonialne sile, ki so po načelu "deli in vladaj" z razmeroma skromnimi vojaškimi silami obvladovale ključne točke in območja v kolonijah. Obdobje dekolonializacije pa je časovno sovpadalo z zaostrovanjem hladne vojne. Nemirna afriška tla so bila pogosti poligoni političnih in gospodarskih poizkusov ureditve bolj "zahodnih" (kapitalističnih), ali pa na drugi strani različnih socialističnih poizkusov. Po razpadu blokvske razdelitve so ideološko polarizacijo nadomestili strateški vplivi multinacionalnih družb, ki so skupaj s svojim strateškim zaledjem pričele dodatno zapletati že tako napete odnose na nekaterih območjih (10). Tako kažejo močan vpliv poleg že uveljavljenih družb z evropsko-ameriškega območja zlasti kitajski in različni islamski (zlasti naftni) lobiji, ki sponzorirajo predvsem različna fundamentalistična gibanja.

Pas nemirnega kriznega afriškega sveta se tako vleče od zahodne afriške obale in vključuje Liberijo, Siero Leone, Slonokoščeno obalo, Gano, Mali, Niger, Čad, Burkino Faso, zelo blizu konfliktom pa je ponovno tudi Nigerija. Proti jugu sledijo države s preteklimi osebnimi diktaturami (kot na primer Centralnoafriška republika), na vzhodu pa zlasti Sudan in ozemlje vse do "afriškega roga" (Etiopija z Ogadenom in celotna Somalija). A tu se ne konča, temveč se prek Jezerskega višavja (Uganda, še posebej pa Burundi in Ruanda ter območja Ituri v Zairu) nadaljuje proti jugu. Obe nekdanji portugalski koloniji, Angola in Mozambik, sta po dekolonializaciji doživljali dolga leta državljanske vojne in imata (posebej Angola) temu ustrezne posledice. Krizna območja v Afriki so bila in so še vedno v precejšnji medijski senci in zato prepuščena sama sebi (15, 18). Mirovne operacije so bile redkejše, po obsegu skromnejše in zato malodane vse po vrsti neuspešne.

... Latinska Amerika

Krizna območja v Srednji in Južni Ameriki temeljijo predvsem na velikih socialnih razlikah, ki predstavljajo ugodno okolje za različne diktatorske poizkuse ter revolucije. Na jugu Mehike so se v pokrajini Chiapas uprli Indijanci, Gvatemala je preživela večletno državljansko vojno, prav tako (2, 3) Honduras. Revolucionarni prevrati so uspeli za dalj časa edino na Kubi, medtem ko so v Nikaragvi in Salvadorju povzročili veliko opustošenje. V Panami totalitarni obrat ni uspel, a je povzročil hudo gospodarsko krizo. Nesporno najrevnejša država zahodne hemisfere je Haiti, prva črnska republika (od leta 1804!), ki pa se otepa z vedno novimi diktaturami. Slednje so bile značilna poteza tudi mnogih južnoameriških držav: Čila, Argentine, Bolivije, Peruja in Paragvaja. V Kolumbiji je regionalno močna prevlada mafijskih kartelov, proti katerim vojaško posegajo vladne sile. Venezuela preživlja težko gospodarsko krizo, v Peruju pa se občasno

Točen obseg kriznih območij je sicer težko določiti. Danes ga ocenjujemo na okrog 18 milijonov km² (skoraj dve Evropi), na katerih prebiva okrog 450 milijonov ljudi. Mnogi doživljajo usodo begunstva – po podatkih Visokega komisariata za begunce jih je bilo leta 2003 dobrih 37 milijonov; vendar je številka verjetno še višja (4). Gre torej za vse prej kot malenkostna razmerja na svetovni ravni. Krizna območja predstavljajo tudi velik strošek za različne svetovne organizacije, saj so stroški leta 2003 samo za mirovne operacije dosegli skoraj 3 milijarde ameriških dolarjev. Globalni učinek kriznih območij je predvsem v njihovem geostrateškem pomenu: so vozlišča in presečišča svetovnih interesov, preizkusna polja novih strategij in braniki kultur. Na njih, ob njih in mestoma celo zaradi njih se pojavljajo nove doktrine. Tam so se brusile in krhale velesile v obdobju blokvske razdelitve sveta, danes pa se uveljavlja nov (predvsem ameriški) svetovni politični red, krepijo povezave na kulturni ravni (zbliževanje predvsem držav s pretežno islamsko versko in kulturno podlago) in rastoč gospodarski (in dalje tudi politični) vpliv Kitajske.

javlja radikalno "maoistično" gibanje *Sendero Luminoso* (Svetla pot). Za razliko od afriških in azijskih kriznih območij so ta v Latinski Ameriki (18) teritorialno nekoliko težje določljiva in bolj podvržena periodični intenzivnosti. Zato tudi niso doživela večjih mirovnih operacij.

Zakaj nastanejo krizna območja?

Najpogostejši razlog oblikovanja kriznih območij so konflikti med različnimi skupinami prebivalstva. Gre predvsem za etnično, versko ali kulturno (primeri na območju nekdanje Jugoslavije), pa tudi politično in ideološko opredeljene skupine (različne revolucije v Srednji Ameriki). Konflikte pogosto sprožijo tudi kričeča nasprotja med revnimi in bogatimi ter vztrajno poslabševanje gospodarskih razmer. Tudi različne totalitarne oblike oblasti pogosto vodijo v konfliktna stanja; ni naključje, da so številni poizkusi socialističnih ureditev na koncu pripeljali do prevratov in vojaških spopadov. Velike naravne katastrofe, kot so ponavljajoče se poplave, potresi ali suše lahko povzročijo

dramatično poslabšanje družbenih in gospodarskih razmer v prostoru. Tako na primer širitev saheljskega pasu v severni Afriki sili prebivalstvo k selitvam proti jugu, kjer prihaja potem do hudih nasprotij in konfliktov.

Poleg teh strukturnih razlogov, ki v glavnem odsevajo nasprotja znotraj območij, lahko nastanek kriznih območij sprožijo tudi zunanji dejavniki. Tako povzročijo agresije sosednjih političnih enot ali širših družbenih skupin, ki želijo drugačno razporeditev dobrin (rudna bogastva in energetske viri, rodovitne površine, čedalje bolj tudi vodni viri ipd.), nadzor nad ozemljem in njegovimi strateškimi prvinami, širitev gospodarskega, političnega ali ideološkega vpliva, trajnejše strukturne spremembe na napadenem območju in s tem oblikujejo novo krizno žarišče. Velike sile so si zaradi strateških razlogov privoščile t. im. "preventivni udar", ki naj bi preprečil njim neželen razvoj na območjih oziroma v državah, ki so jih opredelili kot strateško pomembne. To so bile različne vojaške intervencije, pogosto načrtovane kot kratkotrajni, začasni ali celo zgolj svarilni ukrepi, a so se potem razvlekli v večmesečno ali celo večletno klasično bojevanje in gverilski odpor.

Slika 2: Na širšem mejnem območju med Kirgizistanom in Tadžikistanom potekajo občasni spopadi med obmejnimi vojaškimi patruljami in tihotapci drog. Preko območja namreč vodi glavna transportna pot za droge iz Afganistana in Tadžikistana na ruski in evropski trg (foto: Irena Mrak).

Sovjetska intervencija v Afganistanu leta 1979 se je razvlekla v več kot petletno klasično vojno (2). Država je do danes ostala eno trajnih in v svetovnem merilu najbolj odmevnih kriznih območij. Celo več: skoraj dvajset let pozneje je država doživela novo vojaško intervencijo, poizkusi pacifikacije še niso prinesli rezultatov. Značilen primer preventivnega udara je tudi ameriška (s koalicijskimi zavezniki) intervencija v Iraku, kjer so se v iraški družbi (močno prizadeti zaradi radikalne diktature) po padcu Sadamovega režima razmere še poslabšale. Notranjim konfliktom ni videti konca.

Življenjska pot kriznega območja

Čeprav se krizna območja močno razlikujejo med seboj, je v njihovem oblikovanju vendarle nekaj značilnih razvojnih faz.

1. Strukturna neravnovesja in nasprotja (socialna, ideološka, gospodarska, etnična; nasprotujoči si strateški interesi ipd.), ki oblikujejo predkrizno stanje oziroma fazo zapletanja.
2. Incident je dogodek, ki pomeni preskok iz mirnega v konfliktno stanje.
3. Izbruh krize: dramatično poslabšanje stanja in nagle fiziognomske, strukturne in funkcijske spremembe v pokrajini. Gre za učinek "plazu", ko nakopičenih problemov ni mogoče reševati in imajo pogosto stihijski, nenačrtovan potek.
4. Faza skrivanja konfliktov in krize (poskusi "notranjega", tj. domačega reševanja, pogosto z represivnimi sredstvi).
5. Internacionalizacija krize: kriza postane prepoznavna v širšem okolju oziroma povsod. Deloma je to tudi rezultat negativnih učinkov, ki jih kriza povzroča daleč zunaj kriznega območja. V tej fazi sledijo poizkusi mednarodnih ukrepov za reševanje krize.
6. Intervencija mednarodne skupnosti ali različnih koalicij, ki skušajo s posegi od zunaj reševati konflikte in krizo. Diplomatskim pritiskom, sankcijam (praviloma omejitve oziroma embargo) lahko sledi vojaška intervencija, ki naj loči sprte strani, prepreči širjenje konfliktov in vzpostavi mirno stanje (t. im. "peacemaking" proces).
7. Sanacija obsega različne ukrepe in postopke, ki naj ohranijo mir, zagotovijo minimalne pogoje gospodarskega preživetja, razorožitev, razminiranje, vračanje beguncev, popravo krivic, sodne postopke, delovanje varnostnih institucij in podobno. Sledijo mirovna pogajanja in konference.
8. Revitalizacija: s pomočjo različnih razvojnih programov naj se zagotovi ponoven gospodarski razcvet, vključevanje v mednarodne tokove, iskanje dolgoročnih (trajnih) razvojnih možnosti in odpravljanje sledov in posledic konfliktov.

Prikazani potek krize se lahko ustavi na katerikoli stopnji. V praksi se je v obdobju dobrega pol stoletja po drugi svetovni vojni "zaprla" oziroma trajno revitalizirala le malo kriznih območij. Mnoga prizorišča preteklih konfliktov še danes varujejo mednarodne mirovne sile oziroma so pod posebnimi varstvenimi režimi, še več pa je latentnih konfliktnih območij, kjer je glede na prostorsko strukturo in predvsem raven odnosov med različnimi skupinami mogoče pričakovati (ponoven) izbruh krize (18).

Geografija kriznih območij

Geografija ima kot kompleksna prostorska veda o interakcijah med različnimi fizičnimi in družbenimi dejavniki pri preučevanju kriznih območij izjemno pomembno mesto. Njena veja - politična geografija - ugotavlja ravnanje organiziranih skupin ljudi na določenem ozemlju ter seveda njihove prostorske (geografske) ter družbene učinke. V luči politične geografije so krizna območja le teritoriji z visoko stopnjo politične dinamike, nepredvidljivih in nenačrtovanih posledic. Zato bi bila napačna predstava, da so krizna območja predvsem "politični" problem. Pozornost svetovne javnosti je sicer res najpogosteje usmerjena k potekajočim konfliktom in poizkusom reševanja krize; pravzaprav k različnim politikam, ki naj najprej omogočijo mir (vojaško-politični vidik), oblikujejo ustrezne mirovne in druge pogodbe (pravni in politični vidik) ter pričnejo s postopki revitalizacije (gospodarski vidik). Seveda imajo pri analizi krize in njenem reševanju zelo pomembno vlogo tudi sociologi, psihologi, medicina ter vrsta drugih ved, ki lahko bistveno prispevajo k pojasnitvi zapletov in spremljanju njihovih rešitev.

Geografsko raziskovanje kriznih območij temelji predvsem na dveh izhodiščih oziroma pristopih: problemskem in regionalnem. Na izbranem (kriznem) ozemlju je treba najprej definirati dominantni problem, nato pa retrogradno ugotavljati potek in

Slika 3: Vasi v Vakhanskem koridorju branijo prave "vaške vojske". Uporabljano orožje je pretežno ruske izdelave (foto: Irena Mrak).

vzroke krize ter njihove družbene in prostorske posledice. Ta pretežno induktivna pot analize nam omogoči spoznati probleme in procese na kriznem območju. Raziskovalna pot nas vodi verižno od znanega k

razkrivanju neznanega. Regionalnogeografski pristop poudarja zlasti strukturo ter regionalno razporeditev pojavov na kriznem območju. Oba principa omogočita spoznati precej širše vidike kriznih območij in ne zgolj pravne, vojaške (varnostne) in politične. To spoznanje pa vodi tudi k širšim pogledom reševanja kriznih območij in lahko bolj upošteva endogene potenciale in načelo trajnosti. Slednje se praviloma ne upošteva, saj skušajo v okviru časovno omejenih mirovnihih operacij čim prej doseči vsaj minimalne politične, pravne in varnostne izboljšave. Prav hitenje in dostikrat tudi preizkušanje različnih razvojnih modelov pa zlahka vodi k nadaljevanju kriz ali celo njihovega ponavljanju.

Krizna območja so latenten svetovni problem

Krizna žarišča so torej poseben tip antropogeno spremenjene pokrajine. Po zunanjem izgledu, strukturnih značilnostih, v organizaciji gospodarskega, družbenega in političnega življenja delujejo drugače kot ostala območja. Geografski vidiki se usmerjajo k vsem trem sklopom; geografija ima v preučevanju, a slej ko prej tudi pri načrtovanju v različnih fazah lahko pomembno vlogo. Krizna žarišča ostajajo svetovni in regionalni problem: danes zaradi konfliktov preteklosti, jutri zaradi premajhne pozornosti do okolja in življenjskih virov, da o človeškem potencialu niti ne govorimo.

Literatura

1. Atlas of the Middle East 2003. National Geographic. Washington.
2. Brown, A. 1985: Modern Warfare from 1939 to the present Day. London
3. Der Fischer Weltalmanach 2003. Frankfurt am Main.
4. Der Fischer Weltalmanach 2005. Frankfurt am Main.
5. Hiro, D. 2003: The Essential Middle East. New York.
6. Ewans, M. 2001: Afghanistan. London.
7. Fromkin, D. 2001: A Peace to End All Peace. New York.
8. Gilbert, M. 2002: The Routledge Atlas of Russian History. London-New York.
9. Grobe-Hagel, K. 2001: Tschetchenien: Rußlands langer Krieg. Köln.
10. Huchthausen, P. 2003: America's Splendid Little Wars. London.
11. Imbusch, P., Zoll, R. (ur.) 1999: Friedens- und Konfliktforschung. Opladen.
12. Jambrek, P. 1980: Od plemena do države. Ljubljana.
13. Kappeler, A. 2001: Rußland als Vielvölkerreich. München.
14. Natek, K. 2000: Države sveta. Ljubljana.
15. Nohlen, D. 2000: Lexikon Dritte Welt. Reineck bei Hamburg.
16. Reinhart, T. 2003: Israel/Palestine: How to end War of 1948. New York.
17. Schneckener, U. 2002: Auswege aus dem Bürgerkrieg. Frankfurt am Main.
18. Smith, D. 2003: The Atlas of War and Peace. London.
19. Steinger, R. 2003: Der Naheostkonflikt. Frankfurt am Main.
20. Vejnovič, D. 1971: Od plemen do narodov v Afriki. Ljubljana.